

Uit Flanors Notulenboek: *Metrische vertaling van Homerus' Odyssee door F.L. Abresch*

Mia A. Lezer

Op 14 juni 1881 werd te Amsterdam door een aantal, meest jonge, mannen de Letterkundige Vereeniging Flanor opgericht, met als doel 'de fraaie letteren beoefenen en gelegenheid te geven tot gedachtenwisseling op dit gebied'. Aan het oprichten van een tijdschrift kwam men niet toe. Maar veel leden zijn later bekend geworden als redacteuren van De Nieuwe Gids.

Op de drieweekelijkse vergaderingen was een bont gezelschap van medici, journalisten, toneelspelers, beeldende kunstenaars, leraren en studenten, min of meer broederlijk bijeen. Onder hen de classici F.L. Abresch, W.C.N. Bollaan, J. van Leeuwen Jr., M.B. Mendes da Costa, H.C. Muller, H.J. Boeken en D.G. Jelgersma. De laatste twee waren nog geen lid op 25 april 1882, toen de metrische vertaling van Homerus' Odyssee, boek IX, vs 105-566 aan de orde kwam. Zo'n vertaling werd dan voorgelezen door de auteur. Vervolgens werd schriftelijke kritiek uitgebracht, door een daartoe benoemde commissie. Tenslotte volgde een vrije discussie door alle aanwezigen.

Op 25 april 1882 waren aanwezig de voorzitter en spreker F.L. Abresch, leraar aan het Stedelijk Gymnasium evenals de 1ste secretaris M. B. Mendes da Costa, die met zijn collega W.C. N. Bollaan de schriftelijke kritiek had voorbereid. J. van Leeuwen Jr., H.C. Muller en zijn broers Hugo en Gerard, Chap van Deventer, Frederik van Eeden, Willem Kloos, M.G.L. van Loghem, C.H.E. Reelfs, A. Roodhuyzen en J.A.E.C.A. Timmerman (een aardrijkskundeleraar, niet te verwarren met Aegidius W., die nooit lid is geworden).

F.L. Abresch: Metrische vertaling van Homerus' Odyssee Boek IX vs 105-566 (hier gedeeltelijk opgenomen)

De Cycloop

...105 Verder voeren wij toen vandaar met verdriet in ons harte.

't Land der Cyclopen bereikten wij toen, dier geweldige mannen,
 Recht niet kennend, noch wet, terwijl z'op d'onsterf'lijke goden
 Bouwend niet zaaien, noch planten, noch ploegen, daar alles van zelve
 Zonder zaaien of ploegen voor hen uit den akker omhoog schiet,

- 110 Tarwe en gerst, en de wingerd, die uit grootdrui­vige trossen
wijn hun verschafft, door den regen van Zeus, die 't al doet gedijen,
Nooit is er daar een vergadering, waar raad gepleegd wordt noch rechtspraak,
Maar op der bergen verhevene toppen is ieder gehuisvest
In zijn gewelfde spelonk, en spant daar eigene vierschaar
- 115 Over zijn kinderen en vrouw: nooit moet de een er den ander,
vóór dat land der Cyclopen nu ligt vlak over de haven
verre niet, ook niet nabij, een eiland met vrucht­baren bouwgrond;
Boschrijk strekt het ten schuilhoek aan tallooze schuchtere geiten:
Nimmer verjaagd toch worden zij daar door de naad'ring van menschen,
- 120 Noch ook verschrikt door jagers, die dwalend door bosch en gebergte
Last en ontbeering verdragen, terwijl zij de klippen bestijgen.
Daar nu beslaan geen kud­den den grond noch vrucht­bare akkers
Maar onbezaaid noch beploegd ligt braak het ten eeuwige dage:
Menschen derft het geheel, doch aan blatende geiten geeft 't voedsel,
- 125 Want de Cyclopen, zij missen met menie beschilderde schepen,
Timmerliën ook, om hun schepen te bouwen met stevigen roeibank
Schepen, de steden der mannen bereikend om allerlei reedenen,
Waarom men dikwijls elkander bezoekend de zee durft trotseeren.
Dus was het steeds den Cyclopen, geen schepen bezittend, onmoog'lijk
- 130 't Eiland zich als een kostbaar en schoon domein te bebouwen,
Toch is 't land er niet slecht: volop kon 't geven van alles:
Grasland vindt men er immers, met water bevochtigd en weelig,
Vlak aan de donkere zee: waar tierde er weel'ger een wijngaard?
Effen is 't akkerland: waar zoudt g'uit diepere graanzee
- 135 Schoven U binden volmaakt op hun tijd, of van vettere bodem?
Veilig als geen is de haven, waar elk 't kan doen zonder kabels,
Zonder een steen om te ank'ren, en daarbij behoorende touwen;
Ligt men er ééns aan den wal, dan blijft men er, totdat 't den zeeman
Lust weêr verder te varen en 't luchtige koeltje weêr opsteekt.
- 140 Daar, waar de haven begint, is een bron van het helderste water,
Stroomend aan 't licht uit een grot en omringd door een tal populieren.
Daarop liepen wij aan: doch stellig was er een god ons
Gids door den duisteren nacht, doch vertoonde zich niet aan onz' oogen
Steeds toch waren de schepen door dichten nevel omslui­erd,
- 145 Ook door geen maan verlicht, daar die schuilde achter een wolkfloers.
Niemand ontwaarde het eiland, hoezeer wij ook tuurden en staarden:
Niemand die zag, dat de rollende baren zich landwaarts bewogen,
Eer daar waren geland onze schepen met stèvigen roeibank.
Nauw had dit plaats, of wij streken de zeilen op al onze schepen,
- 150 Zelf ook betraden wij 't strand, waar klotsend de baren zich breken:
Daarna sli­epen we uit, verbeidend den goddlijken ochtend. -
Nauw trad uit neev'len te voorschijn godin roosving'rige Eos,
Of wij maakten ons op en doorkruisten bewond'rend het eiland,
Op joegen toen Zeus' dochters, des aegis­drag­ers, de Nymphen,
- 155 Geiten uit 't hooge gebergte tot voedsel voor mijne gezellen,
Bogen haalden 've toen uit de schepen en ook langschachtige sprieten
IJlings, en slingerden daarop, geordend in drie partijen,
Flink er op los: dra gaf de godin ons beerlijken jachtbuit,
Twaalf was 't getal van mijn schepen, en negen geiten voor ieder
- 160 Waren geveld: mij, 't hoofd allèen, werd een tiental verkoren.
Zòò dan zaten wij daar, tot in 't Westen de zonne ter kim dook,
Vleesch volop te genieten, aan zoeten wijn ons te goed doend.

Nog waren immers de schepen van rooden wijn niet verstoken;
 Veel toch restte er ons van den wijn, dien we schepten in kruiken
 165 – Elk nam zijn deel – bij 't veroov'ren der heilige stad der Ciconen.
 Alles bemerkten wij toen van 't naburige land der Cyclopen,
 Rook, en hun eigene stem, en 't geblaas van de schapen en geiten.
 Kimwaarts dook nu de zon, waarop 't duister des avonds zich spreidde:
 Toen beving ons de slaap op den oever, bespeeld door de branding,

Kritiek over de lezing van F.L. Abresch, metrische vertaling van (Hom) Od. IX, 105-566, uitgebracht door M.B. Mendes da Costa namens de Commissie bestaande uit W.C.N. Bollaan en M.B. Mendes da Costa

Wat is het nut van een metrische vertaling van Homerus? En aan welke vereischten behoort zij te voldoen?

Alvorens die vragen te kunnen “beantwoorden dienen we na te gaan wat het nut kan zijn van een proza-vertaling der werken van dien heros der letterkunde. Daarop kan het antwoord, dunkt ons, niet twijfelachtig zijn. ‘Hem te doen kennen zooveel mogelijk in al zijn eigenaardigheden aan degenen, die hem niet in het oorspronkelijk kunnen lezen.’

In een vereeniging als Flanor. behoeft het geen betoog, dat daarbij tal van schoonheden verloren moeten gaan, maar niemand zal zoo dwaas zijn te beweren, dat Homerus daarom voor hen, die geen Grieksch kennen, maar liever een gesloten boek moet blijven. Wie niet in de gelegenheid is te Parijs of te Londen, te Florence of te Rome de overblijfselen der antieke kunst te gaan bezichtigen, zal zich tevreden stellen met copieën of photographien, en niet uit ergernis, omdat hij 't origineel niet zien kan, weigeren ten minste eenig denkbeeld te krijgen van wat het genie der ouden vermocht.

Is het bij een prozavertaling mogelijk alle finesses op 't gebied van taal- en stijl-weer te geven, – behoeft geen woord verloren te gaan, geen zinswending veranderd te worden, – (behoudens natuurlijk de talrijke anakoluthen, die voor niet-Graeci onverdragelijk zijn) – één ding zal men blijven missen, den kunstvorm, den rhytmus door Homerus in zijn zinnen gelegd – en geen proza-vertaling, hoe poëtisch ook in woorden- of gedachtenkeus is in staat dat gemis te vergoeden.

Tracht men nu dien rhytmus weêr te geven door een vertaling te leveren in den oorspronkelijken versmaat, dan stuit men op bijkans onoverkomelijke bezwaren.

De oude talen, Grieksch en latijn beide, met hun geprononceerd verschil tusschen lange en korte sylben, brengen den rhytmus in de verzen juist te weeg door lange en korte sylben met elkander af te wisselen volgens bepaalde regelen. In de nieuwere talen, die dat scherpe onderscheid missen, kan, – we spreken hier alleen van de Germaansche talen en in 't bijzonder van 't Hollandsch – rhytmus alleen ontstaan, door sterk geaccentueerde sylben en toonloze af te wisselen, terwijl er bovendien zeer veel sylben zijn, die het midden tusschen beide soorten houden.

De dactylus der ouden wordt dus in 't hollandsch vervangen door drie sylben, waarvan de 1e

sterk geaccentueerd moet wezen, en elk der twee volgende, of toonloos of middensoort mag zijn. Ook bij den spondaeus moet in het Hollandsch de eerste sterk geaccentueerd zijn, terwijl de laatste of evenzoo sterk geaccentueerd of middensoort mag wezen, maar nooit toonloos kan zijn, omdat men anders een *trochaeus* zou krijgen, die bij de ouden steeds de basis van een veel minder deftige maat uitmaakte.

Het spreekt van zelve, dat alleen de natuurlijke klemtoon bij geaccentueerd spreken uitmaken kan of men een sylbe als *scherp geaccentueerd (lang)*, als *toonloos (absoluut kort)* of als *middensoort* gebruiken mag.

Neemt men nu een Grieksch woordenboek ter hand, dan zal het blijken, dat betrekkelijk slechts zeer weinig woorden ongeschikt zijn om in dactylische verzen te worden gebruikt, terwijl daarentegen in het Hollandsch een overgroot aantal woorden bestaat, waarin één *toonlooze (korte)* sylbe tusschen twee sterk geaccentueerde (lange) staat, of waarin 3 toonlooze, of middensoort sylben op elkaar volgen. Gaat men nu bij liet schrijven van Hollandsche Hexameters consciëntieus te werk, dan mag men zulke woorden niet gebruiken. Wel geldt ook hierin het bekende:

‘Il est avec le ciel des accommodations/

maar strikt genomen zijn zulke woorden contrabande.

Dit heeft ten gevolge, dat veel woorden van Homerus, waarvoor in ‘t Hollandsch maar ééne vertaling bestaat eigenlijk niet in Hollandsche hexameters kunnen overgezet worden; slechts een voorbeeld ter opheldering: het bekende *ἔ/υκνή/μυδες Ἀχαιοί* = ‘*A chaeërs met/stevige/scheênplaten!*’ dat zoo dikwijls aan het einde van een vers voorkomt, kan dat in het Hollandsch niet, zoodat het verknoeid wordt tot ‘*A/chaeërs met/stevige/scheenplaat*’ wat nonsens is, daar elke strijdvaardige achaeer in ‘t bezit van zijn beide beenen en dus ook van twee scheenplaten was. Faute de mieux wordt nu maar het singularis genomen, ... en zoo iets geschiedt zelfs door een man als Vosmaer!

Ik geloof dat ‘t niet noodig zal zijn nog verder aan te toonen, dat voor den metrischen vertaler, wil hij *Hollandsch* schrijven, twee wegen overblijven: óf het niet te nauw met het metrum te nemen, óf vrij te vertalen.

Vraagt men mij nu wat ik kiezen zou, dan antwoord ik ‘geen van beide’. Ik zal wel niet behoeven te zeggen waarom.

Het ideaal eener metrische vertaling van Homerus zou dus volgens ons aan drie condities moeten voldoen:

1e Zuiver Hollandsch te zijn

2e letterlijk vertaald te zijn

en 3e te zijn geschreven in naar bovengenoemde maatstaf gevormde dactyli en spondaei.

Idealen echter zijn nu eenmaal onbereikbaar. Zelfs de reeds zoo verdienstelijke vertaling van Vosmaer kan er geen aanspraak op maken aan deze drie vereischten te beantwoorden. We moeten ons dus reeds tevreden stellen, wanneer een vertaling, en in casu die van den hr. Abresch, dat ideaal reeds tamelijk nabij komt. Gaan we dus nu na in hoeverre deze met zijn arbeid geslaagd is.

Zooeven beweerden we reeds, dat, als men Homerus letterlijk vertalen wil, men wel noodzaak is eenigermate met het metrum de hand te lichten.

Daarom hebben wij commissieleden besloten, echter niet zonder eenig tegenstribbelen van mijn

kant, den heer Abresch op dat punt een belangrijke concessie te doen; d.w.z. we zullen hem geen verwijt ervan maken wanneer hij zoogenaamde dalende spondaeën gebruikt; d.w.z. verkapt-trochaeën, daar ze bestaan uit een geaccentueerde en een toonlooze sylbe. Reeds het eerste door hem gebruikte woord is zulk een dalende spondaeus: 'Verder/voeren wij toen//.'

Om nu ook van onzen kant niet al te streng aan de gestelde normen vast te houden, zullen we beginnen met te onderzoeken in hoeverre de vertaler, niet aan de 1e maar aan de laatste der door ons gestelde voorwaarden voldaan heeft: dus hoe in 't algemeen zijn versbouw is geweest. Gunstig kan ons oordeel daaromtrent niet luiden. Herhaaldelijk is de klemtoon verkeerd geplaatst. Enkele voorbeelden mogen voldoende zijn om ons beweren te staven; en schoon we van oordeel zijn, dat de taak eens criticus wel is om op de fouten te wijzen, en niet om ze te verbeteren, hebben we toch getracht hier en daar een andere (o.i. betere) vertaling te geven. Zoo lezen we:

vs 154 'Op joegen toen Zeus dochters, des aegisdragers, de nymphen
'Geiten uit 't hooge gebergte'

Plaatsing en accentuatie van op dunken ons verkeerd, beter ware volgens ons.
'Toen joegen nymphen, de dochters van Zeus, den drager der Aegis,
'Geiten op, hoog in 't gebergte.'

Voorts:

vs 188 'want nimmer zocht hij den omgang
'Met zijns gelijken.'

Een dactylus, z.a. hier *Met zijns ge-*, waarvan bij 't gewone spreken de middelste lettergreep zeer scherp geaccentueerd, de beide andere toonloos zijn is niet te dulden.

In vs 225 'daarop dan ten snelste
'Geitjes en lamm'ren den stal te ontrooven en naar 't snelle vaartuig'

schuilt in den dactylus *naar 't snelle* dezelfde fout. Wel weten we dat 't niet steeds te vermijden is een praepositie in de arsis, dus als lange, te plaatsen, maar dat mag nooit geschieden als er een sterker betoonde sylbe op volgt, en allermint in den 5en voet. –

Dat de klemtoon geheel verkeerd gelegd is in

vs 276 'Ook zou 'k, Zeus gramschap niet ontziende, noch u noch uw makkers
'Sparen het dierbare leven'

zal wel geen betoog behoeven. Verbetering is ook hier licht aan te brengen, nl. door te lezen
'Ook zou 'k de gramschap van Zeus,' enz. –

In vs 304 'Nooit toch waar' 't ons gelukt/van voor dat hooge deurgaf vinden we na de caesuur 3½ jambe maar niets dat naar dactyli of spondaeën gelijkjt

De eerste dactylus van

vs 362 'Nauw had 'k bemerk't, dat de wijn den Cycloop naar het hoofd was gestegen' dus 'Nauw had 'k be-' kan niet op welluidendheid bogen; waarom niet liever 'Nauwelijks had ik bemerk't, dat de wijn den Cycloop naar het hoofd steeg'?

vs 458 'Links en rechts zich verspreidend, en mijn hart zou tot zichzelf weer komen'
Niet moeielijk valt het hier te verbeteren:

'Links en rechts zich verspreidend, mijn harte zou tot zichzelf weer komen.'

Even onuitstaanbaar is het begin van vs 528:

'Zoowaar als ik begeer'

en het betoonde zich in het slot van vs 553

‘doch/Krónos/zóon stoorde/zich niet aan/’t offer.

ten zij men soms lezen moet

‘doch/Krónos zoon/stoorde zich/niet aan ’t/offer’

met *niet aan* als spondaeus in den 5en, wat ook niet mooi is.

Dan, reeds genoeg voorbeelden, om aan te toonen dat *δωτεραι φροντιδες* hier niet overbodig waren geweest. Die hadden dan tevens de enkele 5- of 7-voetige verzen op hun normale grootte gebracht.

Men vergunne mij echter ook op enkele lichtpunten in de versificatie te wijzen:

vs 147 ‘Niemand, die zag dat de rollende baren zich landwaarts bewogen’

waar de dactyli zeer goed het geklots der golven nabootsen; en

vs 531 en 32 ‘Is het hem echter beschikt te ontmoeten zijn vrienden, en veilig

‘Weêr te bereiken zijn huis en der vaderen grond te betreden

behooren tot de beste van het gansche stuk, evenals

vs 150 ‘Zelf ook betraden wij ’t strand, waar klotsend de baren zich breken/

waarin ons vooral de verdienstelijke vertaling opviel van *ἐπὶ ῥηγμῖνι θαλάσσης*.

In deze en ettelijke andere verzen was de hr. Abresch werkelijk geïnspireerd; en dat blijkt niet alleen uit den rhytmus maar ook uit de taal.

Nu nog twee opmerkingen van mij, mijn mede commissielid deelt ze niet, wat de welluidendheid betreft. Voor mij heeft namelijk het weglaten van de e van het imperfectum voor een *h* iets stootends, bijv. in *verplaatst’ hij* (vs 340 en evenzoo het gebruik van *’t*, voor *het* tusschen stomme medeklinkers, zooals in *geeft ’t voedsel* (vs 124) totdat *’t* den (vs 138) en andere. Aan den 1en der door ons gestelde eischen, nl. van zuiver hollandsch (in taal en woordschikking) te zijn, voldoet het stuk ook lang niet overal.

Ofschoon we van het geduld onzer hoorders niet te veel wfflen vergen, dienen we toch wel enkele plaatsen tot bewijs aan te halen:

vs 224-229 Toen verzochten het eerst mij dringend mijn trouwe gezellen,

‘Kazen te nemen en heen weer te gaan: daarop dan ten snelste

‘Geitjes en lamm’ren den stal te ontroofen. en naar ’t snelle vaartuig

‘Heen ze te drijven, om ’t ziltige nat ras weer te bevaren.

‘Ik echter luisterde niet – o, voor waar veel beter geweest waar ’t

‘Hopend hem zelf nog te zien, en geschenken, of hij ze zou geven’.

vs 240-242 ‘Daarop tild’ hij een wichtigen steen van den grond naar den ingang,

‘Groot van stuk; dien zouden geen twintig wagens en twee nog,

‘Stevig en viergewield, van den grond op kunnen verkuilen.’

vs 296-298 ‘Nauw had gevuld de Cycloop zijnen lijvigen buik, wijl hij steeds maar

‘Menschenvleesch at, en ook dronk daarbij veel melk zonder water

‘Of hij, strekkend zich uit in zijn hol, lag tusschen zijn schapen.’

vs 406 ‘Zelf toch tracht u niet iemand te dooden met list of geweld soms?’

vs 484-486 ‘Hevig golfde de zee door het bot neerploffende rotsblok:

‘Landwaarts weer dreef ’t vaartuig de golf snelstroomend teruggaand’

‘Vloed opkomend uit zee, die het dwong de kust wéér te naadren.’

vs 498-499 ‘Wis zou hij, slingerend een puntigen steen, onze hoofden verbrijz’ len

‘Masten en ra’s van de schepen.’

Hier is, door de laatste woorden te veranderen in ‘Nevens de masten van ’t schip’, gemakkelijk verbetering aan te brengen. –

vs 512 ‘’t Zien ook zou ’k eens moeten missen, verminkt door de hand van Odysseus waarvoor wij voorstellen

‘Eens zou ’k worden beroofd van ’t gezicht door de hand van Odysseus.’

Bij vs 518 ‘Opdat ’k verder geleide u vraag’ den schudder der aarde’

zou wellicht niet overbodig zijn te zeggen, dat dit beteekent: ‘opdat ik den aardshudder verder geleide voor u vrag’.

vs 542 ‘Voort droeg ’t vaartuig de golf en dwong het de kust weer te naderen’ is niet alleen geen Hollandsch, maar bovendien slecht vertaald; er staat

‘Voort droeg de zee het schip en dreef het verderaf landinwaarts’

want ’t schip wordt nu naar het kleine geiteneiland gedreven.

vs 398 ‘Razend van pijn voortslingert den paal op een afstand hij van zich.’

Behalve dat deze zin volkomen onverstaanbaar is door de onhollandsche woordschikking, zal zeker ieder grif toegeven, dat *voort van slin-* gescheiden moet worden en den klemtoon behoort te hebben.

Aan hetzelfde euvel, ook ten opzichte van het afscheidbaar voorzetsel lijdt: vs 417 ‘Zette zichzelf toen neer in de deur, uitbreidend zijn handen.

Van vs 523 ‘Ben ik waarlijk een zoon van u, zijt gij mijn vader’

zal men noch de beteekenis, noch het metrum gemakkelijk vatten; veel beter ware o.i.

‘Ben ik dan waarlijk uw zoon, en beroemt ge u mijn vader te wezen’

En ten slotte de beide laatste verzen; deze luiden:

‘Verder voeren wij toen van daar met verdriet in het harte,

‘Schoon toch verheugd om ’t ontkomen des doods, die ons roofde de makkers.’

in plaats daarvan stellen wij voor:

‘Verder voeren wij toen (van daar) met verdriet in het harte

‘Over den dood onzer makkers, schoon zelf dien gelukkig ontkomen’

De hr. Abresch heeft de poetische vrijheid zoo ver gedreven, dat hij de woorden op allerwonderlijkste wijze door elkander plaatst. Onze grootste grief is, dat het subject zoo dikwijls achter (’t werkwoord en) het object er voor komt. Dat houdt op Hollandsch te zijn.

Nu wane men daarom niet, dat we dat zouden toeschrijven aan gebrek aan kennis van zijn moedertaal! We weten beter, en zijn vast overtuigd, dat alleen overhaasting den vertaler zóó heeft doen schrijven.

Als we hem dan ook hard vielen om zijn fouten, dan wijte hij dat in de eerste plaats daaraan, dat hij de tweede der door ons gestelde eischen, nl. van letterlijk te vertalen, zoo uitnemend vervuld heeft; een enkele vergissing hier en daar niet medegerekend. En juist dat letterlijk vertalen deed het ons betreuren, dat aan de beide andere zaken, metrum en woordschikking niet meer zorg is besteed.

Intusschen moge de hr. *Abresch* zich daar meê troosten, dat zelfs een man als *Vosmaer*, die toch zeker wel geacht mag worden én het metrum, én het Grieksch én zijn moedertaal te kennen met zijn vertaling van de *Ilias* wel een reuzen-, maar daarom nog geen volmaakt werk geleverd heeft!

De hr. *Abresch* dankt hierop de commissie voor haar uitvoerige critiek, maar betoogt niettemin,

dat de woordschikking nog zoo slecht niet is, immers ook groote Nederl. schrijvers, o.a. Potgieter, zijn niet overal even eenvoudig in hun stijl, en verdedigt ten slotte eenige verzen wat het metrum betreft.

De hr. *Roodhuyzen* beweert, dat 't een onmogelijkheid is in Hexameters te vertalen. De vertaling van den hr. *Abresch* vond hij afgezien van het metrum schitterend; terwijl volgens hem Vosmaer, noch Grieksch, noch 't metrum, noch Hollandsch kent; en werpt eindelijk de vraag op in hoeverre een metrische vertaling nut kan hebben. Menschen, die geen Grieksch kennen, geeft zoo'n vertaling de gelegenheid om meê te spreken over dingen waar ze volstrekt geen verstand van hebben, en zoo iets moet men vermijden; en heeft zoo'n vertaling al eenig nut voor litteratoren onder elkaar, op Flanor behoort ze niet te huis.

Volgens den hr. *H.C. Muller* is zulk een vertaling geen onbegonnen en onnut werk en verdient zij toejuiching. Hij bespreekt voorts nog eenige onderdeden der vertaling van den hr. *Abresch*. De hr. *van Eeden* vraagt of we nu voor de 3e maal zullen trachten uit te maken of een metrische vertaling nut kan hebben. Volgens hem leidt zulk een debat tot niets.

De *Voorzitter* is het volkomen met hem eens; hij wijst er op, dat deze quaestie een vaste werkzaamheid dreigt te doen ontstaan.

De hr. *Mendes* komt op tegen de gewoonte van den hr. *Roodhuyzen* om zijn half radicale, half autocratische theoriën door middel van machtspreuken ingang te willen doen vinden. Als men over niets meer spreken mocht, tenzij waarvan men geheel op de hoogte is, dan zouden als men consequent doorredeneerde met het oog op den corrupten text, zelfs de litteratoren niet meer over Homerus mogen meepraten, en wie weet of dit niet velen onder hen aangenaam zou zijn! De hr. *Kloos* zegt dat de commissie er niet op gewezen heeft in hoeverre het naïeve in Homerus taal goed door den hr. *Abresch* is weergegeven; met hem treedt hieromtrent de hr. *Bollaan* in discussie.

Daar tijdens het debat de hh. *van Leeuwen*, *van Loghem* en *Timmerman* de vergadering verlaten hebben, vraagt de hr. *H.C. Muller* of men tegen dergelijke minder beleefde handelingen geen maatregel zou kunnen nemen.

De *voorzitter* beweert dat zoo iets onmogelijk zou zijn, maar betreurt evenzeer het feit, dat genoemde hh. op zoo'n ongelegen oogenblik vertrokken zijn; en wijl er daarna niets meer aan de orde is sluit hij te elf uren de vergadering.

Aldus vastgesteld in de gewone vergadering van 16 Mei '82

F. L. Abresch

M.B. Mendes da Costa

voorzitter

1e secretaris.

Horatius vertaald door Guido Gezelle

Een korte commentaar bij De eerste ode Horatij in het herdenkingsjaar (1830-1980) van de Vlaamse dichter

Anton van Wilderode

Door zijn studie en leraarsopdracht te Roeselare (vooral in de poësis Klasse¹, van november 1857 tot augustus 1859) heeft Guido Gezelle vanzelfsprekend terdege kennis gemaakt met de klassieke auteurs. Het is bekend dat zijn voorkeur ging naar de Grieken, meer bepaald naar Homeros. ('Het was treffend, hoe raar men hem, zonder Homeer op zijn schrijftafel, vond' schrijft zijn oudleerling Hendrik van Doorne in een brief.) De invloed van deze dichter is inderdaad in enige gedichten navolgbaar (o.m. in *Het ruischen van het ranke riet*, *Het riet*. *De waterspiegel*, passim in *Kerkhofblommen*, *Quis enarrabit?*)² En Gezelle zelf getuigde: 'Homeros' gelijkenisse en heeft nooit iemand gemaakt, na het levend model, maar geheel de wereld, zelfs die geen grieksch en kunnen, weten van zijne spreuken, "uit zijne volheid hebben wij al ontvangen."³ Vooral in *De waterspiegel* (het vijveroppervlak) is Gezelle aan Homeros schatplichtig, – wat hij overigens door het aan de Ilias ontleende motto gaarne laat zien.

Slechts een enkele maal heeft Gezelle ook uit de klassieken *vertaald*. Het lijkt mij interessant zijn – minder bekende – 'verdietsing' van de eerste ode van Horatius (*Maecenas atavis edite regibus*) met het origineel te vergelijken om te constateren hoe hij de klassieke auteur in zijn eigen Vlaams én poëtisch idioom overbrengt en lichtelijk 'naar zijn hand zet'!

De eerste ode Horatij is gedateerd 27 oktober 1858, weinige dagen voor het weergalozе gedicht *Dien avond en die Rooze* ontstond, maar werd eerst in 1880 in de bundel *Liederen Eerdichten et Reliqua* opgenomen.

Horatius draagt hiermee zijn eerste verzameling oden op aan zijn vriend en mentor Maecenas, die hij aan begin en slot, vs. 1-2 en 35-36, duidelijk toespreekt. De overige 32 versregels kan men, summier, als volgt samenvatten: Er zijn zovele beroepen en ambten, hobby's en vormen van tijdverdrijf waarmee mensen gelukkig zijn (sport en politiek, handel en landbouw, zeevaart en dolce far niente, soldatenleven en jacht...), maar mij, Horatius, trekt alleen de poëzie aan. Gezelle heeft deze ode (conform het Horatiaanse metrum, zie verder) in een gelijk aantal 12-lettergrepen, niet-rijmende versregels vertaald, – wat, naar achteraf blijkt, – eerder de gebaltheid dan de verstaanbaarheid van de overzetting ten goede kwam. (Het is immers zeer de vraag of de vertaling, los van de oorspronkelijke Latijnse tekst, wel écht te begrijpen is!)

Carmina I, 1

Maecenas atavis edite regibus,
 o et praesidium et dulce decus meum,
 sunt quos curriculo pulverem Olympicum
 collegisse iuvat metaque fervidis
 5 evitata rotis, palmaque nobilis
 terrarum dominos evehit ad deos;
 hunc, si mobilium turba Quiritium
 certat tergeminis tollere honoribus:
 illum, si proprio condidit horreo
 10 quidquid de Libycis verritur areis.
 Gaudentem patrios findere sarculo
 agros Attalicis condicionibus
 numquam demoveas, ut trabe Cypria
 Myrtoum pavidus nauta secet mare;
 15 luctantem Icaris fluctibus Africum
 mercator metuens otium et oppidi
 laudat rura sui; mox refecit rates
 quassas, indocilis pauperiem pati.
 Est qui nec veteris pocula Massici
 20 nec partem solido demere de die
 spernit, nunc viridi membra sub arbuto
 stratus, nunc ad aquae lene caput sacrae.
 Multos castra iuvant et lituo tubae
 permixtus sonitus bellaque matribus
 25 detestata; manet sub Iove frigido
 venator tenerae coniugis immemor,
 seu visa est catulis cerva fidelibus,
 seu rupit teretes Marsus aper plagas.
 Me doctarum hederæ præmia frontium
 30 dis miscent superis, me gelidum nemus
 Nympharumque leves cum Satyris chori
 secernunt populo, si neque tibus
 Euterpe cohibet nec Polyhymnia
 Lesboum refugit tendere barbiton;
 35 quodsi me lyricis vatibus inseres,
 sublimes feriam sidera vertice.

De eerste ode Horatij

Maecenas, overouds koninklijke oudren weerd.
 's dichters huipe ende vreugd, eerzame vriend van mij,
 't is er wien het behaagt stof uit den wagenstrijd
 meegevoerd, ende rap 't paalhout met brandende
 rad te ontnjden, en, die eerbare pallemtwijg,
 hoog als goden gevoerd, 't werelddom meester maakt;
 't zij 't snelwisselende volk, dat men Quiriten heet,
 één' drievuldelijke eer tracht te bewijzen, of
 't zij een andere alleen op zijne zolderen
 bergt was Libische boer immer gedorschen heeft.
 Hem, die schuifelt, en, blij, vaderlijke erve keert,
 zal geen kerke vol gouds ooit een bekoring zijn
 om, al beven, op 't schip, ware 't nu nog zoo sterk,
 't woest der beurlende zee durven te keer te gaan.
 Waagt de koopman zijn lijf, zóó hem 't kwâ weêr bestookt
 roept hij: zate 'k in huis! lief is het vaderland,
 rustig 't leven aldaar! Maar hij vermaakt al gauw
 't wrak, en, weêr op de zee! Leert hem behoefte zijn!
 'k Weet er die niet ontzien, moest er een dag in tweên,
 kruiken deugdzaam wijn ledig te maken, al
 wentlen, ievers in 't groen, arrems en beenen ge-
 strekt en liggende in 't gers, neffens waar 't water loopt.
 Menig lust er het kamp, 't helder trompetgeschal,
 klettrend bij de claroen, 't vechten dat moeders hert
 niet verdragen kan. Hei! of het bij nachte waar',
 ruimt de jager het veld? Peist op zijn vrouw hij nog.
 zoo daar ievers een hond bast en den reebok staat,
 zoo een ever entwaar vlug uit de netten breekt?
 Mij doch mengelt het loof, prijs des vernuftigen
 voorhoofs, onder de goôn; mij voert de bosch die waait,
 mij voert 't leutig gedans, 't Sater- en 't Nymphgedans,
 verre boven 't gemeen, staat ge de fluit mij toe,
 Vroode, en is mij voortaan, gij die veel hymnen weet,
 't snaargespel niet onzeid. spant ge mijn cither nog!
 Maar, zoo 'k dichter van u eens mag begroet zijn, ik,
 'k vare, vluchtig, omhoog: zwicht u, gij sterren dan!

1 Vs. 1-2 De apostrofe tot Maecenas:

Maecenas atavis edite regibus, letterl. telg of afstammeling van vorstelijke voorouders, wordt bij G. 'overouds koninklijke oudren weercT met welk laatste woord hij de evenwaardigheid van Maecenas met zijn voorgelacht aanduidt.

De volgende twee epitheta, die meer te maken hebben met de persoonlijke verhouding Maecenas-Horatius, (*praesidium en duice decus meum*) vertaalt Gezelle door 's dichters huipe ende vreugd, eerzame vriend van mij'. Eerzaam, d.i. achtenswaardig, edel, eer-waardig, is een Gezelliaans woord waarmede hij hogelijk door hem gewaardeerde menselijke kwaliteiten uitdrukt. De nadruk die meum krijgt – door de plaats in de versregel – behoudt, ja versterkt, de vertaler door de voorzetselbepaling 'van mij'.

2 Het corpus van het gedicht evoceert, zoals boven aangeduid, een aantal beroepen en/of liefhebberijen:

a *De sport* (vs. 3-6):

en meer bepaald de wagenwedstrijd ('wagenstrijd') door fervente beoefenaars (*sunt quos*, l 't is er wien', er zijn er die...) Men lette op de weergave van enkele technische woorden uit de genoemde discipline: *collegisse*: 'meegevoerd' (hebbend); *meta*: 't paalhout'; *evitata*: 'ontrijden'; *palma nobilis*: 'eerbare (eervolle) pallemtwijg'; *dominos terrarum*: 't werelddom meester maakt'. Gezelle heeft een voorkeur voor wat ongewone, samengestelde en geladenl woorden als 'werelddom'. Vergelijk: 'wereldbraam'; stekeligheid van het wereldse; 'wereldstrik': bedrog van de wereld; 'wereldjager': ontdekkingsreiziger; 'wereldstroom': oceaan...

b *De politieke carrière* (vs. 7-8):

mobiliū (*mobilis*): 'snelwisselend' (onbestendig, wuft, makkelijk beïnvloedbaar); *certat tergeminis tollere honoribus*: 'drievuldige eer tracht te bewijzen', waarbij *honores*, ereambten, toch iets te 'algemeen' wordt weergegeven.

c *De handel* (v s. 9-10):

Met 'wat immer' (ooit) vertaalt Gezelle *quidquid* (wat ook, al wat).

d *De landbouw* (vs. 11-14):

illum...gaudentem: 'hem die schuifelt' (of fluit, vol goede gezindheid) nog versterkt door de toevoeging 'blij'; *findere*: 'keert' (ophakt); *numquam Attalicis condicionibus*: 'voor geen kerke vol gouds'. Gezelle vermijdt (ten gerieve van leerlingen en lezers die niet met de klassieke wereld vertrouwd zijn) de overzetting-zonder-meer van realia. Zo wordt *trabe Cypria*, een Cyprisch schip, bij hem een sterk schip: 'ware 't nu (al ware het) nog zoo sterk' – en Myrtoem mare 't woest der beurlende (brullende) zee'.

e *De zeevaart* (vs. 15-18):

luctantem Icaris fluctibus Africum, de zuidwestenwind die op de Ikarische zee tekeer gaat, wordt in Gezelles omzetting wel wat afgezwakt tot 'zoo hem 't kwâ weêr (slecht weer) bestookt'; *mercator metuens otium et oppidi/laudat rura sui*, of met enige Gezelliaanse vertedering: 'roeft hij (de koopman): zate 'k in huis! lief is het vaderland, / rustig 't leven aldaar!'; *mox reficit rates quassas*: 'vermaakt (hermaken, opkalefateren) het wrak al gauw'; *indocilis pauperiem pati*: 'leert hem behoeftig zijn!' met uitroepteken, wat betekent: je zal hem tevergeefs tot een meer bescheiden levenswijze proberen te overhalen!

f *Het rentenieren* (vs. 19-22):

Het *est qui* van Horatius breidt Gezelle uit tot 'k weet er die niet ontzien'; *nec partem solido demere de die / spernit*: 'moest er een dag in tweeën' d.i. desnoods ten koste van een halve (werk)dag!

nec veteris pocula Massici (spernit): 'kruiken deugdzaam (hartige) wijn ledig te maken' (De herkomst van de wijn doet er blijkbaar niet toe.)

nunc viridi membra sub arbuto / stratus, nunc ad aquae lene caput sacrae vindt in Gezelle een meevoelend vertolker: 'al / wentlen, ievers (ergens) in 't groen, arrems en beenen ge- / strekt en liggende in 't gers, neffens (nabij, naast) waar 't water loopt'.

Sacrae wordt niet vertaald.

g *De militaire loopbaan* (vs. 23-25a): wel bijzonder kort en als terloops bij de ex-deserteur Horatius! *bellaque matribus detestata*: ‘t vechten dat moeders hert / niet verdragen kan’.

h *De jacht* (vs. 25b-28):

manet sub Jove frigido/venator: de mededeling van Horatius buigt Gezelle om tot een vraag die het negatieve antwoord suggereert: ‘Hei! of het bij nachte waar’ / ruimt de jager het veld?’ (‘Hei’ is een tussenwerpsel om de aandacht te trekken of gewoon een uitroep van welgezindheid.)

seu visa est catulis cerva fidelibus: letterl. wanneer een hinde gelucht wordt door de meute. Bij Gezelle: ‘zoo daar ievers een hond bast en den reebok (sic) staat (pal stilhoudt);

seu rupit teretes Marsus aper plagas: Gezelle laat *Marsus* en *teretes* onvertaald.

i *De poëzie* (vs. 29-34):

me doctarum hederæ præmia frontium: ‘mij doch (toch) mengelt het loof (de klimopraken), prijs des vernuftigen / voorhoofds...’;

gelidum nemus: ‘de bosch die waait’ (is meer Vlaanderen dan Italië);

leves... chori: ‘t leutig gedans’;

secernunt populo: meer expliciet: ‘voert.../verre boven ’t gemeen’;

Euterpe: ‘Vroode’. *Euterpe* betekent letterl. ‘zij die vermaak of vreugde geeft’, vergel. mnl. vrogede. vroochde; *Polyhymnia*: ‘gij die veel hymnen weet’;

Lesboum... barbiton: ‘mijn cither’, — zonder meer.

3 Vs. 35-36: Het verzoek tot Maecenas:

quodsi me lyricis vatibus inseres: ‘maar, zoo ’k dichter van (door) u eens begroet mag zijn’, wat zeker minder pregnant is dan de originele tekst.

sublimi feriam sidera vertice: dan weer met meer emfase bij Gezelle: ‘ik, / ’k vare, vluchtig, omhoog: zwicht u (opgepast), gij sterren dan!’

Het is duidelijk dat de jonge leraar, die met deze vertaling uit Horatius ongetwijfeld eerder pedagogische dan literaire bedoelingen had, nog niet de geïnspireerde vaardigheid heeft bereikt die hem naderhand ten dienste stond, bijv. bij de weergaloos-rijke ‘omdichting’ van H.W. Longfellow's *The Song of Hiawatha* (verschijnen eind 1886).

Even duidelijk lijkt mij dat de ‘frivole’ en ‘onserieuze’ Horatius hem minder lag dan de ernstige, bevlogen Homeros of de religieusgerichte Longfellow.

Overigens probeert Gezelle, bij deze omzetting van Horatius’ eerste ode, nog altijd zijn taalinstrument. Hij vertaalt vñ correct, maar laat hier en daar (zoals in de commentaar aangegeven) een woord weg, terwijl hij ongeveer alle concrete plaatsbepalingen voorbijziet of interpreteert. Een enkele keer, juist daàr waar hij op meer bekend gebied komt, neigt hij naar een vertrouwelijke vorm: ‘hei’ (vs. 25), ‘die schuifelt’ (vs. 11), ‘zwicht u’ (vs. 36). Een spoortje al van de echte Gezelle in het natuurfereeltje dat hij (derhalve) expliciteert: ‘al / wentlen, ievers in ’t groen, arrens en beenen ge-/ strekt en liggende in ’t gers, neffens waar ’t water loopt’ (vs. 21-22). Op het eerste gezicht lijken de versregels minder te ‘vloeien’ dan gebruikelijk is bij deze ‘zoet-gevooisde’ poet; bij aandachtiger lectuur evenwel constateert men de krachttoer van de vertaler om het metrum van het origineel (de kleine Asclepiades of A. minor) zo getrouw mogelijk te volgen.

De Asclepiades minor bestaat uit twee choriamben (— ∪ ∪ —) tussen een spondaeus (— —) en een jambe (∪ —):

∪ — | ∪ ∪ — || ∪ ∪ — | ∪ — |

Maecenas overouds koninklijke oudren weerd
’s dichters hulpe ende vreugd eerzame vriend van mij...

Kaneel, suikeren azijn

E. B de Bruyn

Martialis VI 17: **Cinnam. Cinname, te iubes vocari.
Non est hic, rogo, Cinna barbarismus?
Si tu Furius ante dictus esses,
Fur ista ratione dicereris.**

Een rijk geworden kruidenier, kapper of parfumeur. Cinnamus geheten (iets als Kaneelman), soms vereenzelvigd met zijn naamgenoot uit VII 64, ziet graag, als echte parvenu, dat men zijn naam afkort tot Cinna, in de hoop dat menigeen zal denken dat hij te maken heeft met het patricische geslacht van die naam. Dat gaat tegen alle regels in, zegt Martialis, en daar komt nog bij dat als je Furius zou heten je op die manier Fur (d.i. Dief) zou zijn. Zo'n grap is niet 100% te vertalen, je kunt hoogstens trachten het te benaderen:

- 1 J ij, C innamus, zou liever Cinna heten.
Ik vind het dwaas maar jou is 't lief.
Op die manier – dat moet je niet vergeten –
als Diphilusje naam was werd je Dief.

Nu lijkt dit wel aardig omdat de 'dief' ten minste te voorschijn komt. maar *iubes* en *barbarismus* komen niet aan hun trekken, evenmin als de onnavolgbare aanhef *Cinnam*, *Cinname*, en het kwatrijn bevat te veel dat niet in het origineel voorkomt. 'Jou is 't lief' dient slechts om het eindrijm mogelijk te maken en ook 'dat moetje niet vergeten' is een rijmlap. Die rijmlappen zijn hier wel met ongerijmd maar zonder equivalent in het latijn blijft het ballast. Nieuwe poging dus:

- 2 Jij, Cinnamus, jij laatje Cinna noemen.
Is dat niet welbewust foutief?
Op die manier – zou je daar óók op roemen? –
als Diphilusje naam was werd je Dief.

'Zou je daar óók op roemen' blijft een rijmlap. Martialis bedoelt het wel zo maar hij zegt het nu eenmaal niet. Toch brengt het ons een stapje dichterbij de kern van het epigram, want zo de keuze van Diphilus, een in Martialis' dagen vnl populaire griekse naam. een doeltreffende oplossing lijkt, er gaat toch iets heel belangrijks mee verloren. Er staat Furius omdat Furius een nòg

oudere en aanzienlijkere familie aanduidt dan Cinna (denk aan M. Furius Camillus). Met die naam bereikt de dichter het boomerang-effect waardoor hij de nieuwe snob volgens zijn eigen systeem, *ista ratione*, op zijn plaats zet. Immers, wordt het vulgaire Cinnamus door verkorting tot Cinna deftig, het deftige Furius wordt door afkorting tot Fur vulgair en hekelt daarbij nog de praktijken van een inhalig winkelier. Wie dit tot uiting wenst te brengen dient dus Furius te behouden en van het handige Diphilus afstand te doen. Andermaal geprobeerd:

- 3 Jij laat je, Cinnamus, maar Cinna noemen,
 een slimme zet maar zwaar foutief,
 die, was je een Furius, je zou verdoemen
 – op jouw manier verkort – als Dief.

Furius te iuu gered maar wie geen latijn kent begrijpt niet waar die dief vandaan komt, en vertalen doe je ten slotte voor mensen die geen latijn lezen. Ook is ‘verdoemen’ misschien wat sterk maar het rijm heeft zijn eisen en zonder rijm wordt het zouteloos als puntdicht. Niet dat in proza of rijmloze verzen de geestigheid verloren zou gaan. Maar maat en rijm brengen iets aan van de elegantie van een dans, waar elke pas in een bepaalde ruimte gemaakt moet worden, een gegeven afmeting heeft, uit de voorgaande voortkomt en tot de volgende aanzet, totdat de laatste in een soort apotheose tot stilstand komt. Terwille van de leken zal het dus nodig zijn *Fur* in de tekst op te nemen:

- 4 Jij laat je, Cinnamus, liefst Cinna noemen
 maar is dat ‘Cinna’ niet wat apocrief?
 Als je op een naam als Furius kon roemen,
 naar eigen voorschrift werd je Fur of Dief.

Ten slotte kan men nog, al is dat in een vertaling geenszins noodzakelijk, trachten iets van het oorspronkelijke metrum weer te geven, de phalaeceische vijfvoeter, meestal bestaande uit een spondee, een dactyl en drie trocheën, hetgeen heel anders klinkt dan onze vertrouwde iamben.

- 5 ‘Cinna’ laat jij je, Cinnamus, maar noemen.
 Is dat ‘Cinna’ niet, vraag ik, apocrief?
 Was je een Furius, iets om op te roemen,
 op jouw wijze verfraaid was ’t Fur (dat ’s Dief).

De dactyl ‘laat jij je’ is niet erg welluidend en het phalaeceische ritme is vrij ongewoon voor een nederlands oor. Maar de essentiële dingen blijken behouden, zowel voor de geschoolde als de ongeschoolde. ‘Iets om op te roemen’ is niet meer louter een rijmlap maar kwalificeert de naam Furius voor wie daar behoefte aan heeft. Toch heb ik een gevoel alsof het epigram niet volledig tot zijn recht komt. Het voldoet me maar half. Ik geef het op. Wie volgt?

De Pruisische ooievaar en de Rhodische zwaluw

Wilamowitz' navolging van het Rhodische Zwaluwlied

J. A. J. M. Buijs

Nu het Rhodische Zwaluwlied is uitgekozen als opgave van de Hermeneus-vertaalwedstrijd, is het misschien niet onaardig even stil te staan bij de bewerking ervan door niemand minder dan Wilamowitz. Deze droeg zijn gedicht op aan de kinderen van Georg Kaibel, bij de geboorte van een zusje. De tekst is ontleend aan U. von Wilamowitz-Moellendorff, *ΕΛΕΓΕΙΑ*, Berlin 1938, uitgegeven door Doktor Wolfgang Buchwald. Ons gedicht is daar Nr. VIII, p. 9f.

Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff (1848-1931)¹ was 6eiw in alle betekenissen: er is bijna geen onderwerp of schrijver waar hij niet over geschreven heeft. Zijn gezag en invloed waren enorm. Daarbij was hij in zijn kritiek op andersdenkenden niet zachtzinnig². Zijn stijl kan nog het best omschreven worden als ongeduldig, met merkwaardige kortsluitingen en gedachten-sprongen, vol apodiktische uitspraken, en niet altijd helder. Maar al zijn geschriften zijn gedragen door een oprechte en strijdbare liefde voor Pruisen en de wetenschap³. Het lot van beide stemde hem in zijn latere jaren somber, voor de republiek van Weimar heeft hij geen goed woord over. Verval van tucht op school en universiteit doet hem terugverlangen naar vroeger jaren. In de grote toeloop van studenten ziet hij een ernstige bedreiging voor de wetenschappelijke kwaliteit. Vaak doen zijn klachten merkwaardig aktueel aan, zoals n.a.v. de afschaffing van een oude traditie: 'Die stumpfsinnige Gleichmacherei hat dem natürlich ein Ende gemacht, immer aus der gemeinen Gesinnung heraus, kelner soll mehr lernen als die andern'⁴.

Het doel van de wetenschap was volgens hem het geven van een zo volledig mogelijk beeld van de oudheid, ook alles om de teksten heen. In de bereikbaarheid van dit doel geloofde hij onvoorwaardelijk. Deze opvatting van wetenschap als door zichzelf gerechtvaardigd doel is kenmerkend voor het eind van de vorige eeuw. Ze heeft geleid tot de enorme opeenstapeling van bronnenmateriaal in gigantische verzamelwerken, ook nu nog onontbeerlijke hulpmiddelen. Wat betreft zijn betekenis voor de klassieke filologie⁵ kunnen we kort zijn: 'Auf vielen Gebieten ware wissenschaftliche Arbeit nicht ohne die Leistungen von Wilamowitz denkbar'. In de jaren 1872-1874 reisde Wilamowitz naar Rome, en bezocht ook andere delen van Italië.

In 1873 stak hij voor enkele maanden over naar Griekenland. In Rome sloot hij vriendschap voor het leven met Kaibel (1849-1901)⁶, diens vriend F. Leo (1851-1914) en C. Robert (1850-1922). Kaibel was hoogleraar in Straatsburg van 1886 tot 1897. Sinds 1882 gaf hij, samen met Robert, het tijdschrift *Hennes* uit. Aan de beide Hermesuitgevers draagt Wilamowitz zijn *Kallimachos* op. De derde editie van dat werk verscheen in 1907, na Kaibels dood, wiens plaats werd ingenomen door Leo. Toch blijft Kaibel voor Wilamowitz deel uitmaken van de redactie. De opdracht bij die derde editie luidt namelijk: (Nr. XXVII, vgl. Nrs. V en XV)

*Βαττιάδην Φιλομωμχίδης Ἐρμησιάναξιν
τρισοῦσιν · ἐσθλῶν θάνατος οὐ φθίνει μένος.*

(Deze editie van) Battos' zoon (Kallimachos) draagt Philomomichides op aan de drie Hermesheersers: de dood vernietigt de macht van goede mannen niet.

Φιλομωμχίδης noemt Wilamowitz zichzelf, een eerbewijs aan zijn schoonvader Theodor Mommsen, die wordt vergriekst als *Μῶμος*.

Verschillende motieven uit het voorbeeld worden door Wilamowitz overgenomen en aangepast. De Rhodische zwaluw brengt de lente, de Pruisische ooievaar brengt lente en kindertjes. De rol van lentebode klopt met de trekgewoonten van de ooievaar en ook met de datum van het gedicht, 1 april 1886. Maar dat die rol zoveel aandacht krijgt, terwijl de ooievaar verder als lentebode geen rol van betekenis speelt, is toch wel te danken aan het Rhodische voorbeeld. De kleuren van de zwaluw, zwart en wit (vers 4f van het Zwaluwlied), zijn ook die van de ooievaar. Wilamowitz gebruikt die kleuren voor een toespeling op de Pruisische vlag, naar aanleiding van het feit, dat Kaibels dochter op Bismarcks geboortedag, en nog wel in Straatsburg, ter wereld kwam. Ook het motief van 'snoep' voor de kinderen ontbreekt bij Wilamowitz niet, zij het, dat bij hem het snoepgoed door de ooievaar aan de andere kinderen van Kaibel gebracht wordt. Wat het metrum betreft stemt alleen het karakteristieke begin met het voorbeeld overeen: 1-3,28-33 aiolisch metrum, kern vormt de choriambe (-uu-), in dit geval met een lettergreep aan begin en eind toegevoegd. De eerste lettergreep kan zowel lang als kort zijn (notatie: x). Men noemt dit wel een akephale pherekratee (notatie: λph, x-uu--). In vers 32 is de lange eerste lettergreep opgelost; 4-27 afwisselend iambische tri- en dimeters; 34 is waarschijnlijk als iambisch metron bedoeld (u-uu-, cf. Wilamowitz, *Griechische Verskunst* 291f.).

ἦλθ' ἦλθε πελαργός,
 ὁ Πρωσσικὸς ὄρνις,
 γενέθλιος ἦρος
 ῥίγυεὺς τε τῆς τ' ἐπ' ἰστίλι λυτήριος
 5 βροτοῖσι φωλεῖης λυγρῆς.
 ἦλθεν δὲ τηλὸν ἐν ἡμέρῃ πάλαι ποτέ
 (εἰς ἔννε' ὀκτάδες σχεδόν)
 σιδηρέον τ' ἠνεικεν ἔρσεν ἐς χθόνα
 πελαργοχρῶτα παιδίον.
 10 τοῦ δ' ἠρακλειόθυμος ἐξέβλαστ' ἀνὴρ,
 θεὸς κἀνεσώσατ' ἀργύρου
 ἐπώνυμον τῆς Κελτοδοουλείης πόλιν
 Μούσησιν ἀρχαίην ἔδρην.
 ὅκοι πελαργὸς αὐτὸς ἦλθε σήμερον
 15 τύννον φέρων κοράσιον
 φίλον φίλοισι καὶ γονεῦσι καὶ γονέων
 φίλοισιν ἄλλ' οὐπω φίλον
 ἀδελφεοῖσιν ὡς ἔπληξε μητέρα
 πελαργὸς ὁ σκαίδς σκέλος.
 20 ὦ παῖδες, ἀλλὰ νηπίωι τε χαίρετε
 – τὸ θῆλυ δεξιώτερον –
 τῶι Πρωσσικῶι τ' ἐν Ἀργυροῖτι σήμερον
 μὴ λοιδορήσητ' ὀρνέωι
 τὸ μαμμίον γὰρ ἐξαναστήσει τάχα
 25 ἠδίον' ἥπερ ἦν πρὸ τοῦ.
 ὑμῖν δὲ τοῖς τρίζυξι νῦν πέμπει τάδε,
 ὅπως ἀείδητ' ἄσμενοι
 ἦλθ' ἦλθε πελαργός,
 ὁ Πρωσσικὸς ὄρνις
 30 ἠνεικε τὸ τυτθόν
 μάμμηι τε πάπαι τε,
 ἡμῖν δὲ γλύκιστα
 μελίπηκτα μυριστά
 τραγημάτια.

Vertaling

De ooievaar is gekomen, de Pruisische vogel, die de lente laat gebeuren en de mensen verlost van vorst en sombere overwintering bij de haard. Hij kwam op deze dag ook vroeger eens (voor bijna acht maal negen jaar) en bracht een jonge knaap van ijzer naar het uiverkleurig land. Daaruit ontsproot een man met moed als Herakles, hij is het, die de oude Muzenplaats, de stad die naar het zilver heet, bevrijdde van het Keltenjuk. En daarheen kwam vandaag diezelfde ooievaar, en bracht een klein meisje mee, haar dierbaren dierbaar en haar ouders en haar ouders vrienden; maar nog niet haar broertjes dierbaar: want de lompe ooievaar heeft moeders been verwond. Maar, kinderen, wees blij met het wicht – vrouwen zijn heel handig – en scheld niet op de Pruisische vogel, vandaag, in Zilverstad: want weldra zal hij moeder op doen staan, nog liever dan ze vroeger was. Aan jullie, driespan, stuurt hij nu dit, opdat je vol van vreugde zingt:
 De ooievaar is gekomen, de Pruisische vogel, bracht de baby voor mamma en pappa, maar voor ons allerzoetste lekkernijen.

Aantekeningen

2: *Πρωσσιᾶκος*, dit zult U in LSJ vergeefs zoeken, nieuw-Grieks voor 'Pruisisch'. De ooievaar was, evenals de Pruisische vlag, zwart en wit. Vgl. bij vers 9.

3: *γενέθλιος ἦρος*, 'die de lente voortbrengt'. Vgl. Pind. O. 7, 70: *γενέθλιος ἀκτίνων πατήρ* 'de vader die de stralen voortbrengt' (= de zon).

4: *ῥίγευς*, kontractie van *ρίγεος*, van de vorst'. *ἐπ' ἰστίη*: psilosil.

5: *φωλείης*, 'overwintering, winterslaap', bv. van beren. De mensen komen 's winters hun huis niet uit. (*ἐπ' ἰστίη*).

6: *τῆμδ' ἐν ἡμέρῃ πάλαι ποτὲ*, nl. op 1 april 1815, toen Bismarck werd geboren, 71 jaar tevoren (*ἐννέ' ὀπκάδες σχεδόν*).

8: *σὺδηρεον*: vgl. Bismarcks bijnaam 'de IJzeren Kanselier'.

9: *πελαγογχοῦρα* hoort bij *χθόνα*. Het woord komt voor bij Lykophron, Alex. 24, waar het van schepen gezegd wordt. De kommentaar van v. Holzinger (1895) denkt aan zwarte schepen met witte zeilen en een rode snavel. Dat kleurschema past bij de rood-wit-zwarte vlag van het Duitse Rijk (vgl. de Brockhaus-encyclopedie s.v. Deutsche Farben), maar ik denk, dat bij Lykophron net zomin als bij Wilamowitz het rood een rol speelt. Bij de Grieken zijn schepen zwart en zeilen wit, bv. II. I, 141 en Od. 2, 426. Bovendien betekent *πελαγός* volgens de traditionele etymologie 'zwart-wit, D'Arcy W. Thompson, A Glossary of Greek Birds, London/Oxford 1936, 221ff.

11f.: *ἀργύρονη/ἐπόνυμον... πόλιν*: Argentoratum, Straatsburg, door Bismarck 'bevrijd' van de 'Franse overheersing' (*τῆς κελτοδουλείης*). Bij de Frankfurter Frieden, 10 mei 1871, zette Bismarck de annexatie van Elzas-Lotharingen door.

15: *τύνονν*. dorisch voor *μικρόν*.

16: *γονέων*: als twee syllaben te lezen.

16f.: *φίλον φίλοιε, φίλουον-γονεῦσι, γονέων*, ook elders mag Wilamowitz graag dit soort wendingen schrijven: Nr. 1.4: *ἀγαθοῖς ἀγαθὰ προξενεῖν*, Nr. II, 1: *θεὸν ἔντε θεοῖσι*, Nr. V, 4: *ἀθάνατον θνητοῖς*, etc.

18f: Der Storch hat die Mutter ins Bein gebissen. Mit dieser Redensart erklart man den Kindern die Krankheit entbundener Mütter. (Wander, Deutsches Sprichwörter-Lexikon iv, Sp. 883).

21: Dit kan waar zijn, maar het verband is me niet geheel duidelijk. Waarschijnlijk wordt hier de reden gegeven waarom de kinderen juist bij moeten zijn met een zusje.

22: *Ἄργυροῦτι*: nieuw-Grieks, 'zilver bevattend', opnieuw een toespeling op de latijnse naam van Straatsburg. Vgl. bij vers 11f.

24: Dat de ooievaar moeder weer beter maakt (*ἐξ' ἀναστήσει*) doet ons onmiddellijk denken aan de ooievaar op de huidige kraamzuster.

25: ἦδιον: vrouwelijk, ad sententiam bij *τὸ μάμμιον*. Hetzelfde bv. in Euripides' Bakchai 1306f. en Troades 740. Zie de grammatika van Kühner-Gerth, I, 52ff.

26: *τρίζυξι*, Kaibel had dus al drie kinderen.

τάδε: niet alleen uit gebak en zoetigheid (vgl. Pauly-Wissowa, Realenzyklopädie s.s. Kochkunst, Sp. 95 6f.). 32ff.: *μελίπηκτα*: 'honingkoeken'.

μυριστά: dit moet van *μυρίζω*, 'insmeren', komen.

τραγήματα: 'sweetmeats' LSJ. Deze vorm is alleen op papyrus overgeleverd, in de komedie komt *τράγημα* voor.

Het gedicht begeleidde kennelijk snoepgoed, dat ik niet nader kan identificeren. De woordkeuze is opvallend, *τραγήματα*, *μελίπηκτα* en *μυρίζω* zijn woorden, die met het dessert samenhangen. Na het *δεῖπνον* deelde men parfum (*μυρίσματα*) en kransen uit. Voor het symposion begon werd eerst nog het dessert genuttigd, dat kon bestaan uit gebak en zoetigheid (vgl. Pauly-Wissowa, Realenzyklopädie s.s. Kochkunst, Sp. 95 6f.). Bij Wilamowitz wordt dan de zoetigheid 'ingesmeerd' in plaats van de feestganger. Overigens komt *μυριστά*, in het oud-Grieks niet voor, in het nieuw-Grieks voorzover ik weet ook niet. De woordkeus is vast niet toevallig, als men bedenkt, dat *τραγήματα*, *μυρισμένοσ*; en *μελίπηκτα*. voorkomen in een fragment van Menander, geciteerd door Athenaios (Deipnosophistai IV, 172; Men. fr. 518 Kock): Kaibel was in die tijd bezig aan zijn editie van Athenaios (Leipzig, Teubner, 1886, 1887, 1890). Ook over de komedie heeft hij gepubliceerd, onder meer artikelen in de eerste vier banden van de Realenzyklopädie. Wilamowitz en Kaibel hebben druk gekorrespondeerd, ongetwijfeld zal in die brieven ook het een en ander staan, dat dit gedicht kan verduidelijken. Maar die korrespondentie is nog niet gepubliceerd.

Het eind van het gedicht grijpt duidelijk terug op het begin, dit overigens in tegenstelling tot het voorbeeld.

NOTEN

1 Vgl. Ulrich von Wilamowitz-Moellendorf, *Erinnerungen 1848-1914*, Leipzig, zonder jaartal; W.M. Calder III, U.v.W.-M., *An unpublished autobiography*, *Greek, Roman and Byzantine Studies* 12 (1971), 561-577. (geschreven 9-ix-1867)

2 Eén voorbeeld uit Band I van de uitgave van Euripides' *Herakles* (p. 239, n. 14): 'Hier wird das Gedicht im Ganzen an das Kreuz der plumphen Regel geschlagen' (etc.).

3 Het voorwoord van de *Erinnerungen* besluit met: 'Ehrlich und treu cum ira et studio zu bekennen, was ihm die Liebe zu seinem Volke und seiner Wissenschaft, auch seine Sorge um beide, eingibt, darf sich am Ende ein achtzigjähriger Preusse auch heute noch herausnehmen'.

4 *Griechische Verskunst* VI. Ook nu verliest men uit het oog, waar het eigenlijk om gaat, dat een staat ervoor moet zorgen, dat iedereen datgene

kan leren, wat bij hem past. Dat iedereen zijn *ἀρετή* kan aktualiseren, zonder sociale onderen overschatting van bepaalde beroepen. Zoals Schiller zegt:

Kelner sei gleich dem andern, doch gleich sei jeder dem Höchsten,

Wie das zu machen? Es sei jeder vollendet in sich.

5 Vgl. A. Hentschke-U. Muhlack, *Einführung in die Geschichte der klassischen Philologie*, Darmstadt 1972, pp. 97-106. Het citaat daar op p. 104.

6 Kaibels loopbaan wordt beschreven door W. Radtke, in het *Biographisches Jahrbuch für Altertumskunde*, 26 (1903), 15-71. De *Neue Deutsche Biographie*, xi, 31a-32b, laat Kaibel en Wilamowitz samen naar Griekenland gaan: dat is fout. Wilamowitz was daar van maart tot juni 1873, zonder zijn Romeinse vrienden, Kaibel ging er pas in oktober heen.

Wat zou Horatius er van denken?

G. J. ten Veldhuijs

Volgens velen is het ‘onbegonnen werk’ zich te gaan voorstellen, hoe prominente figuren uit de klassieke oudheid gedacht zouden hebben over situaties en opvattingen, die in het huidige tijdsbestek bestaan. Men kan zulk een poging, op goede gronden, even irreëel achten als het streven van Von Humboldt e.a. om klassieke levensvormen en kunstprincipes als maatgevend te beschouwen voor mensen in onze tijd. Op dit laatste ideaal heeft het ‘humanistische’ gymnasium zich gevaarlijk lang verkeken – todat ‘boze wetgevers’ een steeds meer als positief ondergane ommekeer teweeg brachten.

Grote prosaïsten, poëten en wijsgeren zijn vrijwel altijd hun tijd vooruit geweest. Zonder hen olijvend te kunnen (en te willen!) nabootsen zullen wij bij het kennis nemen van hun werken meermalen gedachten ontwaren, die ook in onze samenleving een opvallende aktualiteit blijken te bezitten. De vraag, hoe zij zouden denken over onze ‘faits et gestes’, is daarom niet zo theoretisch als wij wellicht menen. Ook aan hedendaagse grootvaders wordt nog wel eens naar hun opinie gevraagd door kleinkinderen, die er niet over denken de levensgewoonten van het voorgelacht te gaan nabootsen.

De dichter Horatius, voor wie ik sinds mijn gymnasiumjaren een grote bewondering ben blijven koesteren, voelde zich, als dichter en als man van de wereld, uiteraard niet aangetrokken tot de straffe levensbeschouwing der stoïsche wijsgeren. De zogenaamde ‘genotsleer’ van Epicurus sprak hem meer aan; hij noemt zich zelf dan ook (Epist. I. 4.16): ‘Epicuri de grege porcum’ (een big uit de veestapel van E.: die ‘slobberf ook graag).

Horatius wist heel goed, dat Epicurus, evenals Chrysippus en de zijnen, een diepe minachting gevoelde voor de dwaze mensen, die hun leven lang achter de schijn of – erger – achter een boosaardig waandenkbeeld aandraven en daarbij de waarheid, en vooral hun eigen ware positie, miskennen. De ‘ware wijze’, die overigens volgens de stoïsche en epicureïsche filosofen op deze aarde niet of nauwelijks voorkomt, beschouwt de gemiddelde mens als ‘dwaas’ (Gr. ἄφρων, Lat. stultus). Deze heeft immers geen inzicht in de wezenlijke waarden van het leven: meestal is het hem te veel moeite of vindt hij het te onvoordelig zich daarvan rekenschap te geven.

De Epicureër evenwel reageert op de dwaasheden van zijn medemensen en op die van zich zelf anders dan de Stoïcijn. Terwijl de laatste zijn dogma met bittere ernst voordraagt en daarbij ieder gevoel voor relativering – en dus voor humor – mist, stelt de eerste – niet zonder medelijden – de belachelijkheid van ‘s mensen gedrag spottend vast. Hij is zich daarbij van zijn eigen hebbelijkheden en zwakheden bewust en komt daar, in tegenstelling tot vele Stoïcijnen, meermalen met de nodige zelfkennis voor uit. Wie enigermate thuis is in de gedichten van Horatius, kan vooral in de Satiren, maar ook in de Oden en Brieven menig voorbeeld van zelfkritiek vinden.

Horatius' tijd kende, evenals de onze, twee categorieën van 'dwazen', die vrijwel in alle opzichten elkaars tegenhanger zijn: zij, die leven voor de 'show' of het 'image'; en degenen, die dwars tegen alle ethiek in – zich met bruto geweld een weg banen door het leven en hun agressie botvieren ten koste van hun medemensen. De eerste groep is, gelukkig, veel talrijker dan de tweede; maar de tweede haalt vaker het nieuws – en dat is ook een vorm van 'show'.

Met verontschuldiging aan de lezer voor mijn cultuurhistorische ommezwaai heb ik het gewaagd mij een speelse, zij het nutteloze voorstelling te maken van Horatius' eventuele visie op de boven genoemde mensentypen. Ik koos daartoe een van zijn versvormen (de z.g. vierde asklepiadeïsche strofe) en trachtte daarvan in hetzelfde metrum een Nederlandse vertaling te maken.

Imago aut furor?

Quid prodest per imaginem
Vitam ducere, quae tam brevis est, uti
Ostentu neque longior
Nec iucundior aut fiat alacrior?

Quos immane iuvat scelus,
Istos non superi, non homines amant:
Peccantes neque longior
Nec segura magis vita solet sequi.

Si nescis per imaginem
Vanam vivere nec 'per vetitum nefas
Audes omnia perpeti',
Forsan restet adhuc norma salubrior.

Quandocumque agitaveris,
Quam stulte nimium multi homines agant,
Solam fortiter eliges,
Qua deinde ire velis perpetuo via.

Nam quot saecula identidem
Delirant homines! Quodque movet iocum,
Quid possis melius pati
Quam ridere super? – Haud sapiens dolet.

'Image' of 'aggressie'?

Wat brengt 'image' ons toch voor nut?
Leven rekken? Och kom – 't blijft immers even kort;
Van die 'show' wordt het langer niet,
Noch aantrek'lijker, noch rijker aan vrolijkheid.

Wie de gruwzame misdaad trekt,
Die ontbeert uiteraard liefde van god en mens:
Lijkt het zondigen levenslang –
't Brengt in elk geval geen grotere veiligheid.

Als ge niet van wat ijd'le schijn
Weet te leven, noch ook in een verboden zond'
Alle risico nemen durft,
Rest een richtlijn misschien, die u nog redden kan.

Steeds wanneer ge eens goed bedenkt,
Hoe uitzonderlijk dwaas mensenvolk zich gedraagt;
Kiest ge dapper die ene weg –
Om die voortaan te gaan tot aan het einde toe.

Want steeds weer doen de mensen dwaas;
Eeuwen duurt dat nu al: ronduit vermakelijk!
Wat kan beter uw houding zijn
Dan een spottende lach? – Treuren is nimmer wijs.

Een Franse villa met een Latijns epigram

W. J. W. Koster

Tussen Menton en de Italiaanse grens bevindt zich op de berghelling langs de Middellandse Zee het fraaie *Domaine des Colombières*, vooral bekend wegens zijn tuinen, tussen de beide wereldoorlogen aangelegd door Ferdinand Bac. Tegenwoordig is de erbij behorende villa niet meer door particulieren bewoond en (tenminste in 1971, toen ik haar bezocht) in gebruik als restaurant en theeschenkerij. Bij het vroegere woonhuis is een soort porticus, waar men kan zitten met de blik op een reeks muurschilderingen, die verschillende episoden uit de *Odyssee* voorstellen. Blijkbaar was de bouwheer een klassiek gevormd erudiet, die boven de ingang van de villa het volgende epigram liet plaatsen:

Inveni portum; Spes et Fortuna, valete!
sat me lusistis; ludite nunc alios.

Ik vond de haven; weest gegroet dus. Hoop en Kans!
Genoeg ben ik door U gefopt; fopt andren thans.

Het is te hopen, dat de eigenaar inderdaad een toevluchtsoord gevonden heeft, waar hij veilig was voor de eigen wensdromen en de wisselvalligheden van het lot, al kan de meest luxueuse en meest comfortabele woning hier geen garantie voor geven. Dit was trouwens ook niet de strekking van het origineel, waar het Latijnse epigram op is gebaseerd, nl. een epigram van de Griekse Anthologie (*Anthologia Palatina* IX 49):

Ἐλπίς καὶ σύ, Τύχη, μέγα χαίρετε· τὸν λιμὲν' εὖθρον.
οὐδὲν ἔμοι χύμῖν· παίζετε τοὺς μετ' ἐμέ.

Hoop en gij, Tyche (Fortuna, godin van de kans en het lot), weest van harte gegroet!
Ik vond de haven. Ik heb niets met U te maken; fopt hen, die na mg komen.

Zoals men ziet, is de eerste regel in het Latijn bijna letterlijk weergegeven, al ontbreekt de aanduiding, dat Fortuna de hoofdpersoon is ('en gij, Tyche'), en komt het gevoel van opluchting en

leedvermaak, dat door de toevoeging van μέγα bij χαίρετε geïntensiveerd wordt (eig. ‘hebt veel plezier’), minder tot zijn recht.

De tweede regel evenwel is grondig gewijzigd; in het Latijn keert niet veel terug van wat in het Grieks stond. Vooral de laatste woorden van het Griekse voorbeeld wijzen er op, dat het een grafschrift is; alleen een dode kan terecht zeggen, dat hij immuun is geworden voor *Spes et Fortuna*.

Degeen, die enigszins overmoedig het epigram op zichzelf toepasselijk maakte als bewoner van zijn prachtige villa, was niet de vervaardiger ervan. Hij heeft het blijkbaar ontleend aan de beroemde schelmenroman van Lesage *Gil Bias de Santilhane*. Op het slot van Boek IX wordt verteld, hoe de held van de roman verklaart, dat hij voornemens is, zich uit de wereld terug te trekken om een beschouwelijk leven te leiden, en hij gaat voort:

Nous nous verrons bientôt dans notre hameau; et je veux, en y arrivant, écrire sur laporte de ma maison ces deux vers latins en lettres d’or:

Inveni portum; Spes et Fortuna, valete!
sat me lusistis; ludite nunc alios.

Reeds hier is dus het epigram van de anonyme dichter in de Anthologie op een woning toepasselijk gemaakt.

Waar komen tenslotte de voor de veranderde strekking zo nuttige woorden op het slot *nunc alios* vandaan? Het is opmerkelijk, dat zij ook staan in de vertaling van Hugo de Groot of Grotius, zoals hij internationaal meer bekend is. die de Griekse Anthologie (in de redactie van Planudes, de *Anthologia Planudea*) door een meesterlijke herschepping in het Latijn ook voor hen, die geen of onvoldoende Grieks kennen, toegankelijk heeft gemaakt. Aldus Grotius:

Iam repen portum; Spes et Fortuna, valete!
ludite – vobiscum nil mihi – nunc alios.

Ik citeer uit de Didot-editie van de *Anthologia Palatina*, waarin de vertaling van Grotius is (genomen onder de Griekse tekst en daarnaast een vertaling in het Latijn woord voor woord, afkomstig van drie geleerden uit het begin van de vorige eeuw.

De eerste versregel lijkt veel op die van het epigram in *Gil Bias* en op de Franse villa; evenals daar, verschilt hij niet veel van het origineel. Grotius heeft eveneens de slotwoorden naar het begin verplaatst en de woordjes *σὺ* en *μέγα* verwaarloosd. Er is echter verschil bij de weergave van het werkwoord: niet *inveni*, maar met juister woordnuance *reperi* bij Grotius (‘ik heb gevonden, waarnaar ik zocht’), waarvoor evenwel de stoplap *iam* vereist was.

In de tweede versregel is Grotius, in tegenstelling tot de vervaardiger van de andere Latijnse vertaling, ook dicht bij het origineel gebleven; zijn *nunc alios* zal wel zonder bijzondere bijbedoeling als een substituut voor het metrisch moeilijk weer te geven *τοὺς μετ ἐμέ* in de plaats gezet zijn,

Daarentegen is, zoals wij zagen, bij het epigram in *Gil Bias* de tweede versregel, ook afgezien van *nunc alios*, ingrijpend gewijzigd. De in de mond van een levende te kras klinkende bewering, dat

men niets met Spes en Fortuna te maken heeft (aldus het Griekse origineel en Grotius), is vervangen door het nieuw bedachte *sat me lusistis*, een constatering, waar niemand aanstoot aan kan nemen.

De conclusie ligt voor de hand. dat de bouwheer van de villa aan de Rivierahet opschrift daarvan bij Lesage gevonden heeft. Of deze het epigram uit de Griekse Anthologie via de bewerking van Grotius voor zijn held toepasselijk heeft gemaakt, is niet met zekerheid te zeggen. Aan de ene kant pleiten de bovengenoemde punten van overeenkomst (vooral *nunc alios*) voor onderlinge afhankelijkheid; aan de andere kant is Grotius' vertaling van de Griekse Anthologie pas lang na de dood van Lesage (1747) in druk verschenen, nl. in de omvangrijke editie van de Anthologie, die door onze landgenoot Hieronymus de Bosch is tot stand gebracht, daterend van 1795-1822. Het is evenwel niet ondenkbaar, dat Lesage uit een afschrift of door inzage van het handschrift van de auteur hetzij door hemzelf, hetzij door tussenkomst van anderen kennis heeft genomen van het bewuste epigram.

Tenslotte bestaat de mogelijkheid, dat er andere tussenstadia tussen het Griekse voorbeeld en het Latijnse epigram in *Gil Bias* bestaan, die mij onbekend zijn. In dit geval moet ik het aan iemand, die beter op de hoogte is van de litteraire achtergrond van de roman van Lesage en van de geschiedenis van liet latere Latijnse epigram, overlaten om uitsluitsel te geven.

Benedictus van Nursia 480 / 1980

J. De Bie

Geen enkele cultuurminnaar, waar ook op reis in Europa, is dit jaar niet gestoten op een of andere manifestatie in verband met de herdenking van Benedictus' geboorte 15 eeuwen geleden. Daarmee is zeker al voldoende gezegd dat heel Europa zich bij deze viering betrokken weet. En dan wordt natuurlijk wel op de eerste plaats gedacht aan de geestelijke uitstraling van 'de vader van het Westers monachisme'. Er is echter ook een facet dat al te vaak onvermeld wordt gelaten en dat, precies in een 'tijdschrift voor antieke cultuur', ten volle verdient onderde aandacht te worden gebracht.

Het heeft natuurlijk helemaal niets met mekaar te maken dat in 529 op bevel van Justinianus te Athene de Akademie werd gesloten (die omstreeks 387 v. Chr. door Plato was opgericht!) en dat in hetzelfde jaar door Benedictus het klooster op de Monte Cassino werd gesticht. Wel is het merkwaardig dat het eerste was bedoeld om een einde te stellen aan de invloed van de 'heidense' filosofie, terwijl we aan het laatste nu juist het behoud te danken hebben van heel wat antieke teksten.

'Van onmetelijk groot belang in haar gevolgen was de stichting van Monte Cassino in 529 door Benedictus van Nursia, die door de uitvaardiging van zijn Regel de grondslag

legde waarop het monastieke leven in het Westen gedurende eeuwen zou gevestigd zijn. Behalve dat elke dag een tijd werd voorbehouden voor lectuur – eerder een geestelijke dan een intellectuele bedrijvigheid –, zei de Regel van Benedictus niets over intellectuele taken: het kopiëren van boeken maakte geenszins uitdrukkelijk deel uit van het ideale beeld van de monnik. Maar door niets te zeggen liet hij in feite de weg vrij voor allerlei initiatieven als de tijd daarvoor rijp was, en – hoe dan ook – lectuur kon alleszins niet gebeuren zónder boeken!.'

En inderdaad zouden kloosterscriptoria in het doorgeven van antieke auteurs aan latere eeuwen een uitzonderlijke rol gaan spelen: we danken er de 'redding van de antieke literatuur' aan². Als voorbeeld slechts dit:

'In de late XIe en vroege XIIe eeuw werden in Monte Cassino en daarmee verbonden centra een wonderbare reeks belangrijke Beneventijnse manuscripten van klassieke en andere auteurs geschreven, waarvan een aantal anders voor goed verloren waren geweest. Alleen al aan dit éne klooster in deze éne periode danken we het behoud van Tacitus' Annalen XI-XVI en Historiën, van Apuleius' Gouden Ezel, Seneca's Dialogen, Varro's De Lingua Latina, Frontinus' De Aquis en zelfs van een goeie dertig lijnen van Juvenalis' 6e

satire die in geen enkel ander handschrift worden aangetroffen³.’

Men mag zich trouwens zeker niet laten verleiden om Benedictus onverschilligheid voor studie en wetenschap toe te schrijven op grond van Gregorius’ verhaal:

‘Hij werd naar Rome gestuurd om zich in de letteren te bekwamen. Maar toen hij zag hoevelen daarbij in de afgrond der ondeugden gleden, trok hij zijn voet terug die hij als het ware op de drempel der wereld gezet had, uit vrees dat met iets van haar wetenschap te leren, ook hij zich geheel in de grondeloze diepte zou storten. Hij zag dus af van de studie der letteren, verliet het huis en de bezittingen van zijn vader, en in zijn verlangen om God alleen te behagen, besloot hij zich te gaan wijden aan het volmaakte leven. *Recessit igitur scienter nescius et sapienter indoctus*: hij trok zich dus terug, wetens onwetend en wijselijk ongeletterd⁴.’

Dat heeft immers niet belet dat men in zijn Regel, het enige en overigens weinig omvangrijke werk dat hij naliet, zowat 300 bijbelcitaten heeft kunnen aanwijzen en nog eens evenveel uit de Kerkvaders: 112 uit Cassianus, 47 uit Augustinus, 28 uit Pachomius,

verder uit Basilius, Hiëronymus en nog een 20-tal andere. En men leze er maar eens de hoofdstukken 48 en 73 op na om zich ervan te vergewissen hoezeer volgehouden lectuur van de Kerkvaders hem ernst was! Om te besluiten:

– Benedictus’ Regel is wel degelijk het werk van een geletterde!

– ‘De Regel van Benedictus weerspiegelt een geletterde gemeenschap⁵.’

– En dat eeuwen lang de monniken de behoeders zijn geworden van het hele Latijnse literaire erfgoed der oudheid was het normale – alleszins feitelijke en voor ons gelukkige – gevolg van het leven dat Benedictus hen heeft voorgeschreven en voorgeleefd.

P.S. Over de cultuurhistorische betekenis van Benedictus en zijn orde wordt onder de titel *Benedictus, Pater Europae 480-1980* een grootse internationale tentoonstelling gehouden in het Gentse culturele centrum St.-Pietersabdij (tot 4 jan., dagelijks 10-18 u.) en verscheen onder dezelfde titel een prachtig kunstboek bij het Mercatorfonds (480 blz., 207 kleur- en 280 zwart-wit-illustraties, 33 x 25 cm, linnen band, in beschermkoker, 3500fr./f 250)

NOTEN

1 L.D. Reynolds & N.G. Wilson, *Scribes and Scholars*, Oxford 1974², p. 74.

2 O. Hiltbrunner in: *Der Kleine Pauly*, I, kol. 861.

3 L.D. Reynolds & N.G. Wilson, o.c., p. 97.

4 Gregorius, *Dialogen*, II, proloog; vert. Oosterhout, Nijmegen-Brugge 1976, p. 25.

5 A. Hoste, *Sint-Benedictus 480-1980*, Brugge 1980, p. 73.